

Bogdan Stańkowski

Akademia Ignatianum w Krakowie

Jan Paweł II i Benedykt XVI o wychowaniu i duchowym rozwoju młodzieży

Pope John Paul II and Benedict XVI as promoters of education and spiritual development of young people – personalistic perspective

ABSTRACT: The axiological revolution in Polish society and awareness of the challenges facing today's educators is the inspiration for this paper's theme of the education of youth within the changing socio-cultural context of our country. In the first part of this article the author describes young people and describes aspects related to their fundamental education. The aim of the second part is to present the profiles of two popes: John Paul II and Bedendict XVI, using documents issued by them to show their visions of education, which predominate in papal teaching. The article is therefore an analytical one and attempts to explore the idea of papal teaching concerning the upbringing of the younger generation, in a Christian personalistic perspective.

KEYWORDS: Education of youth – personalistic approach, John Paul II, Benedict XVI, papal teaching.

STRESZCZENIE: Rewolucja aksjologiczna w społeczeństwie polskim oraz świadomość wyzwań stojących przed współczesnymi wychowawcami stały się inspiracją do podjęcia tematu dotyczącego wychowania młodzieży w zmieniającym się kontekście społeczno-kulturowym naszego kraju. W pierwszej części artykułu został nakreślony obraz młodzieży i niektóre fundamentalne aspekty wychowania. W drugiej części autor przybliży postaci dwóch papieży: Jana Pawła II i Benedykta XVI, próbując na bazie wydanych przez nich dokumentów, listów do młodych, przesłań z okazji spotkań z młodzieżą, ukazać pewne linie, wizje wychowania, dominujące w ich nauczaniu. Artykuł ma zatem charakter analityczny i próbuje zgłębić zamysł wspomnianych papieży nad wychowaniem młodego pokolenia w kluczu chrześcijańskim.

SŁOWA KLUCZOWE: Wychowanie młodzieży – ujęcie personalistyczne, Jan Paweł II, Benedykt XVI, nauczanie papieskie.

Wstęp

Wydarzenia końca lat 80. XX w. spowodowały, że nasze społeczeństwo, a przede wszystkim młodzież, znalazło się w nowej wcześniej nieznannej sytuacji. Wzrosły swobody demokratyczne i obywatelskie, a co za tym idzie wolność osobista. Obserwujemy pewien upadek autorytetów oraz starych instytucji kontroli społecznej. Świat uniwersalnych wartości, kanony zasad moralnych, wychowawcze funkcje rodziny i szkoły wydają się tracić na znaczeniu (Jan Paweł II 1995, n. 59). Społeczeństwo jest świadome, że również z winy środowiska rodzinnego młodzież zostaje pozbawiona przekazu wartości, uważanych dotąd za niepodważalne (Kwiatkowska 1994, s. 9). Środki masowego przekazu w sposób notoryczny zamazują kryteria dobra i zła, niosąc w ten sposób ogromne zagrożenie szczególnie dla młodego pokolenia (Zajac 1998, s. 95). Niektórzy mówią nawet o cichej rewolucji aksjologicznej wśród młodzieży polskiej (Czackowska 2001). Dostrzegamy, że Kościół w tym wszystkim szuka sposobów dotarcia do młodego człowieka. Szczególnie Pontyfikat Jana Pawła II był naznaczony dialogiem z młodymi ludźmi (wystarczy wspomnieć Światowe Dni Młodzieży, spotkania z młodzieżą przy okazji licznych pielgrzymek, Europejskie Spotkania Młodych w Taizé itd.).

Zarówno Jan Paweł II, jak i Benedykt XVI, wskazywali na silną potrzebę wychowania w ogóle, przestrzegając wychowawców przed pokusą poddania się i powstrzymywania się od działań wychowawczych (Benedykt XVI 2008b, s. 4). Mając świadomość kryzysu i wyzwań stojących przed wychowaniem, w pierwszej części opracowania nakreślono obraz młodzieży i niektóre fundamentalne aspekty wychowania we współczesnym kontekście społecznym. W drugiej części, na podstawie analizy materiałów źródłowych, przybliżono wizję wychowania, wypracowaną przez Jana Pawła II i Benedykta XVI. Warto uściślić, że poszukiwania badawcze dotyczące ujęcia wychowania kreślonego przez Papieża Polaka zostaną przeprowadzone opierając się na listach do młodych, przemówieniach i przesłaniach z okazji Jego spotkań z młodzieżą. Wizje wychowania kreślone przez obydwu papieży będą odczytywane w kluczu propozycji chrześcijańskiej.

Młodzież w orbicie zainteresowania Kościoła – fundamentalne aspekty wychowania

Nie ulega wątpliwości, że Kościół ze swoim Magisterium od wieków posiada ogromny wpływ na ogół społeczeństwa. Znane są okresy w historii, kie-

dy to właśnie Kościół zarządzał szkolnictwem, pełnił funkcję religijno-polityczną, kulturotwórczą. Ostatnio zauważalna jest marginalizacja chrześcijaństwa, chęć jego wyparcia z przestrzeni publicznej, pozbawianie młodych ludzi propozycji wychowania chrześcijańskiego, lub też ukazywanie dorobku pedagogii chrześcijańskiej jako czegoś już zaprzeszłego, albo konfesyjnego, a więc ograniczonego dla pewnej grupy ludzi. W tym kontekście można dostrzec również mniejsze zainteresowanie aktywnym życiem religijnym ze strony młodzieży. Z drugiej jednak strony zauważamy w Kościele nowe inicjatywy, skierowane szczególnie do ludzi młodych. Otwiera się nowe miejsca, gdzie młodzież może się spotykać, organizowane są pielgrzymki, parafialne drużyny sportowe, oratoria, oazy. Młodzież ma szerszy dostęp do wydawnictw katolickich, może brać udział w programach TV prowadzonych w duchu chrześcijańskim. W świetle badań, okazuje się, że w tej grupie w ostatnich latach zauważalny jest pewien powrót do religii. Następuje odradzanie się religijności indywidualnej, tzn. przechodzenie od religijności dziedziczonej od rodziców i dziadków do religii akceptowanej na zasadzie świadomego, osobistego wyboru (Osiał 2011, s. 126). Młodzi ludzie spełniają większość praktyk religijnych, aczkolwiek w ich motywacji dominuje przyzwyczajenie, presja środowiska rodzinnego i społecznego, kierowanie się sentymentem i rutyną. Z badań wynika, że religijność wśród młodzieży nabiera cech osobistego wyboru, tracąc rangę wartości dziedziczonej, przekazywanej przez rodzinę i środowisko. Nadto w swego rodzaju próżni ideologicznej, w jakiej znalazła się młodzież, obserwowany jest powrót do przeżywania transcendencji, sacrum, wzrost zainteresowania zjawiskami parapsychologicznymi. Lansowana jest idea, że można być religijnym, ale bez wyraźnej idei Boga. Substytutem doświadczenia religijnego staje się szaleńczy taniec w dyskotecce, na koncercie rockowym, zażywanie narkotyków, udział w nowych sektach parareligijnych (Bronk 1996, s. 90). Bardzo dokładną fotografię świata młodzieży od strony socjologicznej kreśli Z. Melosik, zwracając uwagę na to, iż współczesna młodzież polska boryka się z problemem konsumpcji, kultem ciała i seksualności, przymusem przyjemności. Autor zauważa, iż w takim kontekście rodzi się „styl życia typu instant i «instant tożsamość», płynna i niestabilna – pop-tożsamość” (Melosik 2005, s. 16). Nawyk „klikania” daje młodemu człowiekowi poczucie bycia globalnym nastolatkiem, oraz sprawia, iż zaczyna on traktować rzeczywistość jako wielki supermarket. Społeczeństwo pluralistyczne i świat, w którym przyszło żyć młodym ludziom sprzyja postawom relatywistycznym w sferze wartości, w sferze prawd kulturowych, społecznych i religijnych. Badacze dostrzegają istnienie redukcjonistycznych antropologii postmodernistycznych, które wedle zasady *pars pro toto*, redukują człowieka do jakiegoś jednego aspektu, postrzegając

go zazwyczaj w jego wymiarze cielesnym, bez odniesienia do transcendencji (Stańkowski 2014, s. 50–66).

Psychopedagog północnoamerykański J.S. Bruner w opracowaniu *W poszukiwaniu teorii nauczania* stwierdza, że praktycznie każde pokolenie na nowo musi zdefiniować naturę, cel wychowania, charakter, po to, aby zagwarantować przyszłemu pokoleniu osiągnięcie maksimum swobody i racjonalności. „W każdym bowiem pokoleniu zachodzą zmiany – zarówno w warunkach życia, jak w samej wiedzy – które z jednej strony ograniczają nauczyciela, z drugiej zaś – otwierają mu nowe możliwości działania” (Bruner 1974, s. 47).

To stwierdzenie zachęca do pochylecia się nad rozumieniem wychowania w aktualnym kontekście polskim. Podkreśla się przede wszystkim to, iż osoba ludzka jest w centrum zainteresowania procesu wychowania (Pati 2009, s. 3). Mówi się zatem o tym, aby wychowanie zmierzało do zmiany zachowania młodego człowieka, jego nastawienia. Wychowanie postrzegane jest również jako proces mający na celu wprowadzenie zmian w strukturach poznawczych i osobowych (autorealizacja, branie odpowiedzialności za siebie itp.). Ważnym wymiarem w procesie wychowania są relacje międzypodmiotowe (Formella i in. 2009, s. 451). Wychowanie jest spotkaniem się dwóch podmiotów, osobowego „ja” i „ty”, gdzie na pewnym etapie następuje fascynacja mistrzem (Lulek 2000, s. 97–98). W tym wymiarze następuje przekaz wartości i treści, które są esencją życia wychowawcy. Staje się on niejako sprawcą wielu znaków zapytania, które rodzą się w młodym człowieku (Comitato per il progetto culturale della CEI 2009, s. 3–24). W tym sensie wychowanie nie jest nigdy zwykłą zależnością wychowanka od wychowawcy, ale swego rodzaju sztuką, gdzie następuje przewyższanie egocentryzmu na rzecz prawdziwego spotkania drugiej osoby (Walczak 2007). Stąd rodzi się konieczność komunikowania swojej koncepcji człowieka i życia. Wychowanie zatem widziane jest przede wszystkim w wymiarze tworzenia nowych znaczących relacji, które stawałyby się dla wychowanka inspiracją do poszukiwania nowych wartości. Badacze nierzadko podkreślają, iż wychowanie nie może być utożsamiane z przyswajaniem przez wychowanka pewnych umiejętności technicznych, oraz że nie można go redukować li tylko do przekazu treści (Fabris 2010, s. 88). Ostatnio znamienne jest także patrzenie na proces wychowania jako na mierzalny produkt ludzkiej aktywności w kategoriach jej efektywności (Śliwowski 2011, s. 19–39). Badacze przestrzegają również przed tym, aby sens wychowania nie był zdeterminowany procesami ekonomiczno-produkcyjnymi, gdzie człowiek byłby postrzegany jedynie w kategoriach zasobów ludzkich, zaniebując wzrost i promowanie wychowanka jako osoby ludzkiej (Stańkowski 2014, s. 144–152).

Cele edukacyjne współczesnej młodzieży w nauczaniu Jana Pawła II

Dla Jana Pawła II wychowanie nie jest jedynie teorią, ale swego rodzaju sztuką, najważniejszą dla człowieka (Wojtyła 1992, s. 79). Podmiotem wychowania jest zawsze osoba, która postrzegana jest w wymiarze personalistycznym (Wrońska 1993, s. 193 i n.). Istotą wychowania jest to, aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem, aby bardziej „był”, niż „miał” (Jan Paweł II, 1986, s. 71). Znane jest porównanie wykorzystane w *Fides et ratio*, mówiące o dwóch skrzydłach: wiara i rozum, za pomocą których duch ludzki unosi się w kierunku kontemplacji prawdy. Te dwa wymiary wskazują na kierunek działań wychowawczych: kształtowanie umysłu i dążenie do osiągnięcia dojrzałości duchowej. Niemniej jednak dla Papieża, fundamentem wszelkiego rozwoju i wychowania jest osoba Jezusa Chrystusa. To właśnie spotkanie z Jezusem nadaje sens egzystencji człowieka i wstrząsa nią, ukazując duchowe horyzonty prawdziwej wolności (Jan Paweł II 2007, s. 527). Praktycznie całe nauczanie papieskie ukierunkowane na młodych jest chrystocentryczne (Mastalski 2012, s. 254).

Kształtowanie umysłu

Zachwyt i zdolność do zadziwienia

Człowiek ma wrodzoną zdolność do zachwytu nad otaczającym go światem. Chce odkrywać rzeczy nowe (Jan Paweł II 1998, nr 1). Stawia sobie pytania: Kim jestem? Skąd przychodzę? Dokąd zmierzam? Dlaczego istnieje zło? Wspólnym źródłem tych pytań jest potrzeba sensu, którą człowiek od początku bardzo mocno odczuwa w swoim sercu. Od odpowiedzi na te pytania zależy bowiem jaki kierunek winien nadać własnemu życiu. Tak więc bez tych pytań, bez tego elementu zadziwienia, człowiek popadłby w rutynę, przestałby się rozwijać i stopniowo stałby się niezdolny do życia naprawdę osobowego (Jan Paweł II 1998, nr 4). Właśnie dlatego, że w dzisiejszym świecie, wśród ludzi młodych przeważa nastawienie pełne wątpliwości, krytyki, braku zaufania w możliwości człowieka, by poznać otaczającą rzeczywistość i by poznać samego siebie. Istnieje zatem realna potrzeba kształtowania w sobie zdolności do zadziwienia, aby być zdolnymi do stworzenia pewnej zależności pomiędzy moim „ja”, a tym co rzeczywiste, pomiędzy „my” a tym co zwie się prawdą. To wezwanie, aby poznać samego siebie, wyryte na architrawie świątyni w Delfach, stanowi świadectwo fundamentalnej prawdy, iż każdy człowiek, określając się pośród całego stworzenia właśnie jako „człowiek”, jest tym, który zna samego siebie (Jan Paweł II 1998, nr 1).

Poszukiwanie prawdy

Człowiek jest tym, który ciągle poszukuje prawdy (Jan Paweł II 1998, nr 28), tym, który zadaje sobie pytanie: Kim jestem? Dlaczego istnieje zło w świecie i w życiu codziennym? Co będzie po tym życiu ziemskim? (Paweł VI 2015, nr 10). Dla Jana Pawła II zrezygnować ze stawiania sobie tych pytań, oznaczałoby wyrzec się wielkiej przygody, jaką jest poszukiwanie prawdy o swoim życiu. Te pytania są obecne również w kulturze, literaturze i tekstach filozoficznych wielu ludzi. W człowieku z jednej strony istnieje potrzeba prawdy uznanej jako definitywnej (Jan Paweł II 1998, nr 27), a z drugiej, możliwość pewnych poszukiwań, które znajdują swój koniec w Absolutie (Jan Paweł II 1998, nr 33). W spotkaniu z Chrystusem człowiek może znaleźć zaspokojenie tego niepokoju, w którym tętni to, co najgłębiej ludzkie: poszukiwanie prawdy, potrzeba dobra, głód wolności, tęsknota za pięknem, głos sumienia (Jan Paweł II 1979b). Papież przyznaje, że młodzi odczuwają potrzebę wartości i poszukiwania prawdy, co prowadzi do zdobycia prawdziwej wolności, czyli zdolności świadomych wyborów, opartych na opanowaniu siebie i na darze z siebie (Jan Paweł II 2008h, s. 202–206). Wymiar poszukiwania prawdy jest jak najbardziej potrzebny w wychowaniu młodego pokolenia. I nie chodzi tutaj tylko o tę prawdę dotyczącą siebie samych (strony pozytywne, negatywne charakteru, własna cielesność, obawy, ograniczenia, potrzeby egzystowania, potrzeba bycia kochanym i potrzeba spełnienia się przez miłość do drugiej osoby), ale głównie chodzi o to, by wychowywać się do przyjęcia tej rzeczywistości, jaką jest samo życie, żyć pełnią życia (Jan Paweł II 2008k, s. 578–579). W wychowaniu konieczne jest uświadamianie wychowankowi sensu transcendentnego prawdy, gdyż bez niej nie ma szans na rozeznanie znaczenia wartości, rozróżnienia dobra od zła (Wojtyła 1976, s. 42). W tym wymiarze ważne jest, aby wyczulać wychowanka na przyjęcie zarówno poprawnej hierarchii wartości, która będzie uwzględniać zarówno te konieczne i pożyteczne, jak i te wartości, które determinują nasze działania zachęcając do ofiarności i poświęcenia.

Docieranie do serca wychowanka vs. formowanie sumienia i odniesienia do wartości

Z dokumentów i wystąpień Jana Pawła II wyłania się obraz Kościoła, który winien wypłynąć na głębię, by spotkać tam człowieka, jego niezgłębioną tajemnicę. To Kościół przez wychowawców świeckich i katechetów winien docierać do serca człowieka, gdyż tam następuje jego zbawcze spotkanie z Chrystusem (Jan Paweł II 2008l, s. 668–672). Papież podkreśla, że chociaż proble-

my ekonomiczne są ważne, to jednak człowiek potrzebuje nie tylko chleba, ale przede wszystkim życia intelektualnego i duchowego: rozwoju umysłu i sumienia (Jan Paweł II 2008r, s. 222). Mówiąc do młodzieży muzułmańskiej zwracał uwagę, iż dzisiejszy młody człowiek jest narażony na kryzys tożsamości i zapomnianie o wartościach, z tego względu ważne jest, aby mieć w sobie to wewnętrzne światło, jakim jest odniesienie do sumienia. To w nim znajduje się kodeks autentycznych wartości, które stanowią fundament, na którym można zbudować prawdziwego człowieka (Jan Paweł II 2008s, s. 279). W wychowaniu młodzieży, zdaniem Papieża, stawiać należy nacisk na przywrócenie mocy głosowi sumienia, co staje się podstawowym wymogiem na drodze rozwoju prawdziwego człowieczeństwa. To sumienie jest w stanie uwiarygodnić fakt wyższości dóbr moralnych i godziwych nad dobrami materialnymi i biologicznymi (Wojtyła 1979, s. 30). W tej perspektywie wydaje się słuszna opinia Jana Pawła II, że miarą postępu ludzkości nie są zdobycze technologii, ale raczej stopień wrażliwości moralnej osiągnięty przez tę społeczność (Jan Paweł II 2008s). Owo sumienie, wpisane w byt człowieka, dyktuje jemu niejako wartości, do których winien dążyć, i które powinny być również celem wychowania: uczciwość, szczerłość, odwaga, poszanowanie ładu moralnego, szacunek wobec rodziców i innych osób, odpowiedzialność, poszanowanie życia drugiego człowieka (Jan Paweł II 2008m, s. 207–209). Do wyboru wartości konieczna jest odpowiednio ukształtowana świadomość moralna, czyli sumienie, które jest instancją doradczą, niezbędną człowiekowi do podejmowania właściwych wyborów. Kształtowanie sumienia jest ważne, gdyż w zamyśle Papieża jest ono niejako świadkiem Prawa-Dekalogu, wpisanego w świadomość moralną człowieka (Jan Paweł II 2015b). Na płaszczyźnie relacji owo formowanie sumienia jest konieczne, gdyż w ten sposób młody człowiek staje się krytycznym sumieniem społeczeństwa (Jan Paweł II 2008t, s. 184–190).

Docieranie do serca wychowanka odbywa się również poprzez otwieranie go na świat wartości, szczególnie tych transcendentnych (Jan Paweł II 2008a, s. 62). Papież mówi o wartościach ciała, umysłu i serca, ale są one przedstawiane w perspektywie otwarcia się na transcendencję-Boga. Bez tego nadprzyrodzonego wymiaru człowiek staje się więźniem siebie samego lub innych (Jan Paweł II 2008n, s. 52). W nauczaniu papieskim, wychowanie jest pojmowane jako otwieranie wychowanka, młodego człowieka na świat wartości. Wychowanek nie jest próżnią wartości, ale posiada jakąś strukturę aksjologiczną, która wymaga uporządkowania. Dzięki wyborowi wartości człowiek określa i kształtuje własne człowieczeństwo (Wojtyła 1969, s. 125). Papież wręcz błagał młodzież, aby szukała prawdziwych wartości oraz ideałów wzbogacających jej życie (Jan Paweł II 2008b, s. 142).

Ukierunkowanie na wolność, odpowiedzialność i miłość

Jan Paweł II pozostając w nurcie personalistycznym definiuje wychowanie jako „uczłowieczanie” człowieka, czyli uczenie się jak stać się prawdziwym człowiekiem, zaangażowanym w budowanie swojej przyszłości (Jan Paweł II 1990, s. 91). Owo ucłowieczanie musi mieć odniesienie do wartości, które realizują się w człowieku za pośrednictwem jego wolności. W tym właśnie wyraża się jego podmiotowość. Wolność, jak też i inteligencja człowieka, nie są dziełem przypadku (Jan Paweł II 2008d, s. 15). W człowieku tkwi poszukiwanie prawdy, nienasycona potrzeba dobra, głód wolności, tęsknota za pięknem, głos sumienia (Jan Paweł II 1979a, nr 18). Wolność w ujęciu Jana Pawła II nie jest swawolą, ale raczej zdolnością przeżywania w sposób odpowiedzialny prawdy o naszej relacji z Bogiem i z innymi ludźmi (Jan Paweł II 2008i, s. 324). Jest ona nie tylko darem, ale przede wszystkim zadaniem, trudem połączonym z odpowiedzialnością moralną każdego człowieka, który oświadczenie tej wolności opierało się na prawdach ostatecznych, które wyjaśniają człowiekowi sens własnej egzystencji, własnego przeznaczenia, oraz określają racje własnych wyborów (Jan Paweł II 2008p, s. 70). Wychowanie do wolności Jan Paweł II pojmuje jako formowanie młodego człowieka do wyboru wartości, gdyż jak to dostrzegamy w *Liście do młodych* człowiek, dzięki wyborowi wartości określa i kształtuje swoje człowieczeństwo, a każde odstępstwo od tej zasady i wejście na drogę spontaniczności prowadzi do zniewolenia (Jan Paweł II 2015b). Papież przestrzega młodych ludzi przede wszystkim przed iluzją wolności bez żadnych ograniczeń. Prowadzić to może do większej kontroli nad człowiekiem, ubezwłasnowolnienia, poddania go urokom konsumpcji materialistycznej (Jan Paweł II 2008p, s. 71). Owa wolność musi być zdaniem Papieża osadzona na najwyższych zasadach moralnych i religijnych, w przeciwnym wypadku człowiek łatwo staje się łupem manipulacji i zniewolenia ze strony różnych sił pod pretekstem większej wolności (Jan Paweł II 2008c, s. 31). Ucieczka od używania własnej wolności, aby zrozumieć prawdę o sobie i swej egzystencji, sprawia, że młody człowiek wystawia się na niebezpieczne oddziaływanie mechanizmów przystosowania społecznego, co prowadzi bardziej do uległości niż do racjonalnego wykorzystania własnej wolności (Jan Paweł II 2008p, s. 70).

Ukierunkowanie na wolność łączy się z inną zdolnością człowieka jaką jest kierowanie się odpowiedzialnością. Dla Jana Pawła II, odpowiedzialność jest zdolnością odpowiadania wolą na wartości i za wartości (Wojtyła 1994, s. 213). Ma ona głównie wymiar moralny dla człowieka (Jan Paweł II 2008p,

s. 70). Jest to odpowiedzialność zarówno osobista (za życie, za jego przyszły kształt, za jego wartości), jak też i społeczna (za kształtowanie sprawiedliwości, ładu moralnego, własnego środowiska rodzinnego i społecznego, za dobro wspólne) (Jan Paweł II 2008g, s. 26). Papież przestrzega młodych przed dezertowaniem od odpowiedzialności, uciekając w ulotne przyjemności, w złudny świat alkoholu i narkotyków, w życie seksualne pozbawione wszelkiego uczucia, w świat przemocy i cynizmu (Jan Paweł II 2008f, s. 117–118). Odpowiedzialność za wartości jest procesem, stopniowym dorastaniem. Dlatego też wychowanie winno mieć na celu kształtowanie człowieka odpowiedzialnego zarówno za siebie, jak i za społeczeństwo.

W każdym młodym człowieku rodzi się również potrzeba miłości, która często realizowana jest w małżeństwie, w życiu rodzinnym. Miłość jest świadomą decyzją woli, wyjściem ku drugiej osobie, oderwaniem się od siebie, by kochać do końca za darmo (Jan Paweł II 2008n, s. 55). Miłości nie można sprowadzić jedynie do tego, co czujemy. Ma ona zdaniem Papieża głębsze korzenie, które tkwią w jego duchowym „ja”, w jego umyśle i woli (Jan Paweł II 2008j, s. 66). Miłość ma zatem swą formę personalistyczną, gdyż odnosi się do osoby, dlatego też należy afirmować jej ponadrzeczową i ponadkonsumpcyjną wartość (Wojtyła 1982, s. 42). Stąd rodzi się postulat wołający o wychowanie młodych ludzi do miłości. Miłości można uczyć się przez przykład, świadectwo, ale nade wszystko odnosząc się do „kodeksu miłości”, którym jest Ewangelia (Jan Paweł II 2008o, s. 76). W tej perspektywie wychowanie do miłości byłoby kształtowaniem postaw zrozumienia, że człowiek jest osobą mającą swoją godność i swoje życie duchowe, które wykracza poza świat materialny. Miłość w myśli Jana Pawła II jest darem serca, ale równocześnie wielkim zadaniem, które trzeba podjąć dla drugiego człowieka i wspólnie z drugim człowiekiem (Jan Paweł II 2008g, s. 27). Papież zachęca do odkrycia tej miłości, ale przede wszystkim do wychowywania młodego pokolenia do miłości, poprzez akceptowanie drugiego, dawanie świadectwa otwartości, a nade wszystko poprzez odniesienie do miłości, jaką Bóg obdarza człowieka (Jan Paweł II 2015b, s. 352).

Samowychowanie

W ujęciu Jana Pawła II punktem wyjścia prawdziwej edukacji jest prawda o człowieku, uznanie jego godności i odniesienia do transcendencji. Samowychowanie nie byłoby jakimś kolejnym stopniem wychowania, nie jest też zaprzeczeniem dotychczasowych wysiłków poczynionych w różnych kontekstach wychowawczych (Jan Paweł II 2015a). Oznacza ono, że młody człowiek po osiągnięciu pewnego stopnia dojrzałości psychofizycznej, zaczyna „wychow-

wywać się sam”, staje się wychowawcą, będąc jednocześnie wychowankiem (Wojtyła 1994, s. 158). Prawdą podstawową, która stoi u podstaw samowychowania i autorealizacji jest to, aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem, aby bardziej był, realizując swoje zadania, działając w słusznej sprawie, podejmując powinności, od których nie może zdezerterować, przyjmując porządek prawd i wartości, o które musi walczyć i których musi bronić (Jan Paweł II 2008e, s. 767). Trud budowania siebie skupia się nie tylko na tym, co na zewnątrz, ale przede wszystkim chodzi o budowanie swej wewnętrznej struktury, w trudzie i wytrwałości, zmierzając do tego, by „posiąść swoją duszę”, co jest uważane przez papieża jako owoc samowychowania (Jan Paweł II 2015b, s. 373). Jan Paweł II, podkreślał, iż wychowanek w swojej autonomii ma stawać się coraz bardziej wewnątrzsterownym, przyjmując postawę odpowiedzialności za kształt swojego człowieczeństwa (Jan Paweł II 1999b, s. 106–109). Samowychowanie miałoby zatem zmierzać do tego, by stawać się *człowiekiem, chrześcijaninem*, aby odkrywać i rozwijać w sobie talenty otrzymane od Stwórcy i realizować właściwe każdemu powołanie do świętości (Jan Paweł II 1999a, s. 350).

Troska o wychowanie młodzieży w nauczaniu Benedykta XVI

Zagadnieniu wychowania Benedykt XVI poświęcił swoją uwagę już od samego początku swojego pontyfikatu (Benedykt XVI 2015a). C. Ruini uważa, że to właśnie z inicjatywy tego papieża w kontekście włoskim zaczęto coraz częściej wskazywać na nowe wyzwania wychowawcze (Ruini 2015). Kwestii wychowania nie da się rozstrzygnąć, nie zagłębiając się we współczesne problemy antropologiczne, które bezpośrednio łączą się z misją Kościoła, dlatego, że pomiędzy wychowaniem a ewangelizacją można dostrzec istotną relację. Papież stwierdza, że bez wychowania nie ma ewangelizacji, która byłaby trwała i głęboka, nie ma wzrostu i dojrzewania, nie ma wreszcie pewnego procesu zmiany w mentalności i kulturze (Benedykt XVI 2015a). Zgodnie z nauczaniem Jana Pawła II, Benedykt XVI w ewangelizacji młodych pokoleń upatruje cel nadrzędny. Każdy Światowy Dzień Młodzieży jest namacalnym dowodem na to, iż Kościół darzy szczególną troską młodych, szuka ich, i chce spotykać się z nimi, aby im zakomunikować piękno bycia uczniem Chrystusa.

Jakie są zatem, według Benedykta XVI, źródła kryzysu współczesnego wychowania w dobie postmodernizmu? Papież utożsamia ów kryzys z coraz większą trudnością w przekazywaniu młodemu pokoleniu podstawowych wartości dotyczących ludzkiej egzystencji i najważniejszych zasad postępowania, wyjaśniając, iż jest to praktycznie proces trudny do uniknięcia w społeczeń-

stwie i kulturze, zbyt często bazujących na relatywizmie i subiektywizmie, które to postawy stały się czymś w rodzaju dogmatu (Benedykt XVI 2007a, s. 4). W społeczeństwie ciągłych zmian, które odrzuca odniesienie do wartości łączących ludzi, w społeczeństwie, które odrzuca istnienie prawdy uniwersalnej, zastępując ją pluralizmem różnorodnych opinii, proces samego wychowania staje się bardzo trudny, nieomal niemożliwy. Dzieje się coś niepokojącego, gdyż jak zauważa to wielu ludzi, starsze pokolenie nie jest w stanie podołać wychowaniu młodego pokolenia. Wszechobecna jest mentalność gloryfikująca ideę, iż wolność oznacza uwolnienie się od wszelkich więzi. Ten kryzys dotyczy również rodziny, która jest *par excellence* miejscem formowania się nowych generacji ludzi młodych. Nastawienie młodych typu „wszystko i od zaraz”, zaniebywanie przez rodziców swoich obowiązków, ich nieobecność w życiu dorastającego człowieka, generuje nastawienie zbyt permissive w stosunku do młodych ludzi, co czyni prawie niemożliwym zaistnienie zdrowej relacji o charakterze wychowawczym (Simonetti 2007). Papież dodaje również, że sami wychowawcy wydają się przeżywać kryzys, do końca nie rozumiejąc, jaka jest ich misja i rola, jaką mają do spełnienia w dzisiejszym społeczeństwie (Benedykt XVI 2007a, s. 4). Jakie więc zadania kreśli Ojciec Św. przed wychowawcami? Docieramy zatem do sedna refleksji Benedykta XVI dotyczących problemu wychowania młodych ludzi. W jego nauczaniu można dostrzec kilka głównych idei, które leżą mu szczególnie na sercu:

Teocentryzm i chrystocentryzm

Papież jest przekonany, iż nie da się zrozumieć współczesnego człowieka bez odniesienia do Chrystusa jako Boga. Kto usuwa Boga z przestrzeni publicznej, fałszuje rzeczywistość. Tylko osoba uznająca istnienie Boga, zna rzeczywistość i może odpowiedzieć na nią w sposób adekwatny i ludzki (Benedykt XVI 2007b, s. 13). Młodzi potrzebują Boga, nawet jeśli sami słabo to artykułują. Z punktu widzenia wychowawczego, kto nie daje Boga, daje zbyt mało (Benedykt XVI 2005b, s. 608). Dla Benedykta XVI środowisko wychowawcze winno otwierać młodego człowieka na transcendencję i na ludzi (Benedykt XVI 2012). Dla Papieża zadaniem priorytetowym jest wychowanie nowych pokoleń do wiary, do pójścia za Chrystusem i do naśladowania go. Młodzi muszą poczuć się zrozumiani, kochani. Nie można ukazywać wiary jako czegoś, co wiąże się z przeszłością, ale jako coś, co jest możliwe do zrealizowania i wyjaśnienia za pomocą zdolności poznawczych umysłu ludzkiego. Papież apeluje o to, by zwracać uwagę na osobisty kontakt z Chrystusem (Benedykt XVI 2007a, s. 4). „Potrzebujemy ludzi, którzy zwróceni ku Bogu, uczą się od Niego prawdziwego humanizmu, gdyż tylko ludzie «dotknęci

przez Boga» mogą spowodować, że On sam przez nich dotrze do człowieka” (Ratzinger 2005, s. 28).

Priorytet młodzieży vs protagonizm

Papież podkreśla, że w działalności Kościoła, młodzież winna stanowić element priorytetowy, gdyż „żyje w świecie dalekim od Boga” (Benedykt XVI 2007c, s. 4). Warto w tym momencie zatrzymać się również nad postacią wychowanka, który jest protagonistą własnego procesu wychowawczego. Wiele prac na temat współczesnego młodego człowieka potwierdza, że w każdym czasie, również i obecnie, młodzież pragnie w pewien sposób potwierdzić swoją tożsamość, chce być sobą, poszukując racji swojego istnienia. Zmotywowana potrafi wydobyć z siebie wiele ważnych cech i energię do działania na rzecz innych. Papież dostrzega, że współczesna młodzież żyjąca w społeczeństwie postmodernistycznym, kultuwującym postawy infantylizmu, ma trudności w procesie prawidłowego rozwoju, przedłużając okres adolescencji w nieskończoność. Młodzi obawiając się utraty gloryfikowanej wolności, pozostają niechętni wobec podjęcia definitywnego wyboru (kapłaństwo, małżeństwo itp.). Słabi i niekoherentni w swoich zachowaniach są w pewnym sensie dziećmi tej kultury, która przeżywa głęboki kryzys, a która również nie potrafi wychować nowych pokoleń, będących kimś więcej, aniżeli tylko konsumującymi dobra materialne.

Wychowanie integralne i odniesienie do sumienia

Wychowanie zdaniem Benedykta XVI wymaga przede wszystkim poznania kim jest człowiek (Benedykt XVI 2012). Papież mówiąc o wyzwaniach edukacyjnych na płaszczyźnie antropologicznej podkreśla aspekt *humanum*, w którym dialogiczność podmiotów byłaby elementem esencjalnym. Chodzi zatem, aby młodzieży zaoferować nie tylko kształcenie, przygotowanie do wejścia na rynek pracy, ale głównie chodzi o wychowanie integralne osoby ludzkiej (Benedykt XVI 2009, nr 55, 61), gdzie tworzenie tożsamości na bazie międzypodmiotowych relacji będzie jednym z jej elementów (Buber 1993, s. 59–65). Ów człowiek jest postrzegany przez Papieża także w wymiarze moralnym i duchowym. Dlatego zrozumiałe jest, że gdy w nauczaniu mówi o wychowaniu młodych ludzi, szczególny akcent stawia na odniesienie do sumienia. Człowiek wychodząc poza perspektywę relatywistyczną, w swoim sumieniu odkrywa prawo, które nie jest utworzone przez niego samego, ale odczytuje je niejako i winien być posłuszny temu „głosowi”, który nawołuje do czynienia dobra, brania odpowiedzialności za popełnione zło (Paweł VI 2015, nr 16). Benedykt XVI podkreślał, że tylko solidne wychowanie sumień młodych ludzi może uchronić ich

przed niebezpieczeństwem i uczynić zdolnymi do tego, by mogli walczyć, zawsze licząc tylko na siłę prawdy i dobra (Benedykt XVI 2012).

Poszukiwanie prawdy i piękna

Ogromną trudnością w pracy wychowawczej, wskazywaną przez Papieża, jest w dzisiejszym świecie wszechobecna kultura relatywizmu, która niczego nie uznaje za ostateczne, i dla której jedynym kryterium jest własne „ja” człowieka. W tej relatywistycznej perspektywie nie jest możliwe prawdziwe wychowanie, gdyż „bez światła prawdy każdy człowiek prędzej czy później zwątpi w wartość własnego życia i relacji, które się na nie składają, w sens wysiłków, które podejmuje wspólnie z innymi, aby coś zbudować” (Benedykt XVI 2005c, s. 33). W świecie opanowanym dyktaturą relatywizmu, gdzie opinie subiektywne wypierają prawdę, Papież wytrwale przypomina zasadę związku między wiarą a rozumem i przestrzega przed konsekwencjami jakie następują w chwili separacji tychże czynników (Benedykt XVI 2006c). Twierdzi, iż pragnienie prawdy przynależy do natury człowieka. Z tego względu wychowanie nowych pokoleń musi uwzględniać tę zasadę. Dialog między wiarą a rozumem, jeśli tylko przeprowadzony jest z zachowaniem rygorów naukowości i w szczerości serca, może dopomóc racjonalnie przyjąć wiarę w Boga jedynego (Benedykt XVI 2007a). Papież przestrzega społeczeństwa zachodnie przed tym, iż współczesny człowiek zafascynowany wiedzą, władzą i pragmatyzmem, może w końcowym rozrachunku zatracić odniesienie do prawdy (Benedykt XVI 2008c).

Analizując Magisterium Benedykta XVI dochodzimy do ważnego zagadnienia, które często jest tam wspomniane. Otóż chodzi o *piękno*. Ojciec Św. podkreśla, iż młodzi mają potrzebę, aby mówić im o pięknie wiary i przynależności do Chrystusa. Źródłem radosnego życia chrześcijańskiego jest pewność bycia kochanym przez Boga (Benedykt XVI 2007a). Dzisiaj zbyt często chrześcijaństwo postrzegane jest jako nagromadzenie różnego rodzaju zakazów, które paradoksalnie miałyby prowadzić do ubezwłasnowolnienia wolności człowieka i jego pragnienia do bycia szczęśliwym. Papież podkreśla jednak, że chrześcijaństwo nie jest redukwalne do suchego moralizowania („musisz”, „nie możesz”). Jest ono ciągłym poszukiwaniem Chrystusa, co w wymiarze edukacyjnym jest ciągłym ukazywaniem nowych horyzontów i poszukiwaniem piękna życia opartego na Ewangelii.

Respektowanie wolności wychowanka

Nie można też zapominać, że relacja wychowawcza jest spotkaniem się dwóch wolności, a samo wychowanie chrześcijańskie jest procesem, w którym formułuje się autentyczna wolność człowieka (Benedykt XVI 2007a, s. 4). Pa-

pież podkreśla, że kiedy młodzi ludzie dostrzegą, iż są szanowani i respektowana jest ich wolność, to nawet, jeśli prezentują się jeszcze jako osoby kruche, którym brakuje też pewnej stałości, to nie znaczy, że brakuje im otwartości na stawiane im wymagania (Benedykt XVI 2007a, s. 5). Wychowawcy muszą poważnie potraktować wątpliwości i pytania ze strony młodzieży, zarówno te na płaszczyźnie egzystencjalnej, jak też i te powstałe na gruncie dialogu rozumu i wiary. W wychowaniu integralnym osoby Papież stawia nacisk na znalezienie właściwej równowagi między wolnością a dyscypliną. Bez codziennego wdrażania zasad zachowania i współżycia między ludźmi nie można uformować charakteru człowieka, który byłby gotowy do przewycięzania życiowych problemów i podejmowania decyzji definitywnych (Benedykt XVI 2008a, s. 8). Tak więc prawdziwe wychowanie w obliczu pewnej kruchości jaką młodzi demonstrowują od strony psychologicznej, musi w pewien sposób pobudzić młodego człowieka, dodać mu odwagi w podejmowaniu definitywnych decyzji (Benedykt XVI 2006b, s. 473–474).

Stawianie na dialog z młodzieżą

Benedykt XVI wykazuje wielką zdolność rozmowy z młodymi. Z całą pewnością wpływa na to ma bycie długie lata profesorem uniwersyteckim. Jego opinia na temat współczesnej młodzieży jest niezwykle konstruktywna. Wyraża przekonanie, że trzeba pomóc młodym ludziom docenić te wszystkie bogactwa, które posiadają w sobie: dynamizm, pragnienie czegoś pozytywnego w życiu. Młodzież ma w sobie wielkie pragnienie poszukiwania Boga. Młodzi chcą wiedzieć czy On istnieje i czy ma im coś ważnego do powiedzenia. Dlatego też z takim entuzjazmem Benedykt XVI podjął również zadanie wychowywania młodych pokoleń kontynuując Światowe Dni Młodzieży (Benedykt XVI 2006a, s. 177). Przy tej okazji zwracał on uwagę na bardzo istotny element w pracy z młodzieżą: o akceptację, jak sam nazwał, „zdrowej prowokacji” ze strony młodego człowieka. Otwarcie się wychowawców na tę prowokację może ożywić w nich samych entuzjazm i poszukiwanie ciągle to nowych dróg na drodze ewangelizacji i formowania młodego człowieka (Benedykt XVI 2005a, s. 4–5). Papież zauważa jednakże, że w przypadku wychowawcy pójdzie za ową prowokacją łączy się z posiadaniem autorytetu, który rodzi się, dając świadectwo swojego życia. O wiele większe ma to znaczenie, gdy chodzi o wychowanie do wiary, do przyjęcia jedyne go autorytetu, jakim jest Chrystus.

Rodzina jako naturalne środowisko wychowania

Ojciec święty jest zdania, że wychowanie nowych pokoleń wymaga zaangażowania całej wspólnoty chrześcijańskiej na poziomie parafii, diecezji, regio-

nu. Jest to postawa ewidentnie sprzeczna z postawą indywidualizmu, tak często podkreślaną przez współczesną kulturę medialną. Jednakże zdaniem Benedykta XVI najważniejszym środowiskiem wychowania dzieci i młodzieży jest rodzina (Benedykt XVI 2015c). Jest ona postrzegana nie tyle w swym wymiarze socjologicznym, co bardziej w wymiarze antropologiczno-teologicznym (Benedykt XVI 2015b). To ona jest podstawową komórką społeczeństwa, w której rodzice stają się pierwszymi wychowawcami, starając się o to, by w rodzinie młody człowiek uczył się wartości ludzkich i chrześcijańskich. Papież podkreśla, że to właśnie w rodzinie dzieci uczą się solidarności międzypokoleniowej, poszanowania zasad, przebaczenia drugiemu i otwartości na drugiego człowieka (Benedykt XVI 2011, s. 7).

Wnioski

Współczesne wychowanie przeżywa kryzys. Gloryfikacja społeczeństwa konsumpcyjnego, promocja cielesności, naruszanie hierarchii wartości, błędne wzorce i wizje życia, brak dialogu i osobowego spotkania z wychowawcą, wychowanie postrzegane w kategoriach „produktu mierzalnego” prowadzą do zapaści lub zaniechania trudu rzeczywistego wychowania młodego pokolenia. Przybliżone wizje Jana Pawła II i Benedykta XVI odnoszące się do wychowania młodego człowieka można syntetycznie scharakteryzować w następujący sposób:

- Wychowanie wymaga zrozumienia kim jest człowiek, poznania jego antropologicznych fundamentów.
- Jan Paweł II i Benedykt XVI patrzą na człowieka-wychowanka przez pryzmat jego ontologicznych relacji z Bogiem i Chrystusem. Z tego względu wychowanie nie może abstrahować od wymiaru religijnego i duchowego.
- Poszukiwanie prawdy i uświadomienie wychowankowi sensu transcendentnej prawdy pozwala rozeznaczyć właściwą hierarchię wartości i rozróżnić dobro od zła.
- W wychowaniu nie można abstrahować od formowania sumienia i odniesienia do tegoż sumienia jako kodeksu autentycznych wartości, stanowiących fundament prawdziwego człowieka.
- Wychowanie jest docieraniem do serca wychowanka poprzez otwieranie go na świat wartości szczególnie tych religijnych i transcendentnych, dzięki którym młody człowiek kształtuje własne człowieczeństwo.
- Wychowanie jest relacją, spotkaniem się dwóch wolności, dlatego istnieje konieczność z jednej strony respektowania wolności młodego człowieka,

- a z drugiej, stawiania wymagań, ukazywania nowych horyzontów wartości, wzorców i ideałów, ku którym wychowanek ma okazję zmierzać.
- Wychowanek postrzegany jest przez obydwu papieży podmiotowo, w kluczu personalistycznym, jako osoba wolna, protagonista odpowiedzialny, zdolny do budowania własnej przyszłości, otwierający się na miłość nadprzyrodzoną i tę płynącą od drugiego człowieka. Ów protagonista ma wyrażać się również w podjęciu wysiłku pracy samowychowawczej nad sobą, aby osiągnąć wewnątrzsterowność, przyjmując postawę odpowiedzialnego budowania swojego *humanum*.

Literatura

- Benedykt XVI (2005a), *Discorso ai presuli della Conferenza episcopale tedesca*, „L'Osservatore Romano”, 24 agosto 2005, s. 4–5.
- Benedykt XVI (2005b), *Messaggio per la Quaresima 2006*, „Insegnamenti” I, s. 608.
- Benedykt XVI (2005c), *Przemówienie z okazji otwarcia Kongresu Diecezji Rzymskiej w Bazylice św. Jana na Lateranie 6 czerwca 2005*, „L'Osservatore Romano”, wydanie polskie, nr 9, s. 33.
- Benedykt XVI (2006a), *Colloquio con i sacerdoti della diocesi di Albano*, „Insegnamenti” II, s. 177.
- Benedykt XVI (2006b), *Discorso al IV Convegno nazionale della Chiesa che è in Italia*, „Insegnamenti” II, 2, s. 473–474.
- Benedykt XVI (2006c), *Wiara, rozum i uniwersytet – wspomnienia i refleksje*, wykład na Uniwersytecie Ratyżbna, 12 września 2006, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/bawaria_ratyzbna_12092006.html [data dostępu: 6.02.2015].
- Benedykt XVI (2007a), *Discorso di apertura del Convegno della diocesi di Roma*, „L'Osservatore Romano”, 13 giugno 2007, s. 4.
- Benedykt XVI (2007b), *Discorso di apertura della V Conferenza Generale dell'Episcopato Latino-americano e dei Caraibi*, „L'Osservatore Romano”, 14–15 maja 2007, s. 13.
- Benedykt XVI (2007c), *Incontro con i parroci e il clero della diocesi di Roma*, „L'Osservatore Romano”, 24 lutego 2007, s. 4.
- Benedykt XVI (2008a), *Lettera alla diocesi e alla città di Roma sul compito urgente della formazione delle nuove generazioni*, „L'Osservatore Romano”, 24 stycznia 2008, s. 8.
- Benedykt XVI (2008b), *List o pilnej potrzebie wychowania*, 21.01.2018, „Katecheta”, nr 7–8, s. 4.
- Benedykt XVI (2008c), *Tekst niewy ogłoszonego przemówienia na Uniwersita' degli Studi „La Sapienza” di Roma, przewidzianego na 17 stycznia 2008*, http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/january/documents/hf_ben-xvi_spe_20080117_la-sapienza.html [data dostępu: 6.02.2015].
- Benedykt XVI (2009), *Encyklika Caritas in Veritate. O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie*, Wydawnictwo M, Kraków.
- Benedykt XVI (2011), *Przemówienie do władz regionu Lacjum, gminy i prowincji Rzymu*, 14 stycznia 2011, „L'Osservatore Romano”, wydanie polskie, nr 4, s. 7.
- Benedykt XVI (2012), *Wychowanie młodzieży do sprawiedliwości i pokoju*, Orędzie Ojca Świętego na XLV Światowy Dzień Pokoju, 1 stycznia 2012 r., http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20111208_xlv-world-day-peace.html [data dostępu: 5.02.2015].

- Benedykt XVI (2015a), *List Ojca Świętego do uczestników XXVI Kapituły Generalnej Salezjanów*, Rzym 1 marca 2008, http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/letters/2008/documents/hf_ben-xvi_let_20080301_capitolo-salesiani.html [data dostępu: 06.02.2015].
- Benedykt XVI (2015b), *Rodzina chrześcijańska wspólnotą wychowania i wiary*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/rodzina_06062005.html [data dostępu: 5.02.2015].
- Benedykt XVI (2015c), *Wychowanie pierwszorzędnym zadaniem Kościoła*, <http://ekai.pl/wydarzenia/watykan/x29569/benedykt-xvi-wychowanie-pierswsorzecdnym-zadaniem-kosciola/?print=1> [data dostępu: 2.02.2015].
- Bronk A. (1996), *Krajobraz postmodernistyczny*, „Ethos”, nr 1–2, s. 79–100.
- Bruner J.S. (1974), *W poszukiwaniu teorii nauczania*, przeł. E. Krasieńska, PIW, Warszawa.
- Buber M. (1993), *Io e tu*, [w:] tenże, *Il principio dialogico e altri saggi*, San Paolo, Milano.
- Chałupniak R. (2001), „Wychowanie religijne” czy „wychowanie chrześcijańskie”, [w:] *Wychowanie religijne u progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, Chałupniak R., Kostorz J. (red.), WTUW, Opole.
- Comitato per il progetto culturale della CEI (red.). (2009), *La sfida educativa. Rapporto-proposta sull'educazione*, prefazione di Camillo Ruini, Laterza, Roma–Bari.
- Czackowska E. (2001), *Cicha rewolucja. Wywiad z ks. Sławomirem Zarębą*, „Rzeczpospolita” 24.01.2001.
- Fabris A. (2010), *Tre aspetti dell'odierna sfida educativa*, „Pedagogia e Vita”, nr 2, s. 88.
- Formella Z., Soledad Assettati M. (2009), *Le nuove sfide della psicologia dell'educazione*, „Orientamenti Pedagogici”, nr 3, s. 451.
- Jan Paweł II (1979a), *Encyklika Redemptor hominis*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa.
- Jan Paweł II (1979b), *Wyzwolenie Chrystusowe we wspólnocie Kościoła* [przemówienie do młodzieży], „Comunione e Liberazione”, 31 marca.
- Jan Paweł II (1986), *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie* [przemówienie podczas wizyty w UNESCO 1980], Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, Rzym.
- Jan Paweł II (1990), *Rodzina w nauczaniu Jana Pawła II. Antologia wypowiedzi* [Przyszłość człowieka to sam człowiek. W czasie mszy św. dla rodzin, Braga – Monte Sameiro, Portugalia, 15.05.1982], Żukowicz J. (red.), Kraków.
- Jan Paweł II (1995), *Encyklika Evangelium vitae*, Libreria Editrice Vaticana, Watykan.
- Jan Paweł II (1998), *Encyklika Fides et ratio. O relacjach między wiarą a rozumem*, Biblos, Tarnów.
- Jan Paweł II. (1999a), *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Placu Mickiewicza*, Poznań 3 czerwca 1997, [w:] *Drogowskazy dla Polaków Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. III, Wydawnictwo M, Kraków.
- Jan Paweł II (1999b), *Homilia w czasie mszy św. odprawionej dla alumnów, młodzieży zakonnej i służby liturgicznej*, Częstochowa 06.06.1979, [w:] *Drogowskazy dla Polaków Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. II, Wydawnictwo M, Kraków.
- Jan Paweł II (2007), *Orędzie na IX i X Światowy Dzień Młodzieży*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. IV, Wydawnictwo M, Kraków.
- Jan Paweł II (2008a), *Budować mosty przyjaźni i braterstwa, sprawiedliwości, miłości i pokoju*, Spotkanie z młodzieżą, Budokan, Tokio, 24 lutego 1981, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata*, Polski i Lednicy, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008b), *Być chrześcijaninem, znaczy zgodzić się na życie alternatywne*, Spotkanie z młodzieżą Szwajcarii niemieckiej, Einsiedeln, Szwajcaria, 15 czerwca 1984, [w:] *Pod-*

- ęcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008c), *Chrystus wzywa do prawdy*, Homilia w czasie Mszy św. dla młodzieży irlandzkiej, 30 września 1979, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008d), *Do dzieci i młodzieży w Bazylice Świętego Piotra*, 14 marca 1979, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008e), *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, 12 czerwca 1987, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008f), *Jezus Chrystus naszą drogą*, Spotkanie z młodzieżą na stadionie Prater, Austria, 10 września 1983, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008g), *Krzyż najważniejszą katedrą prawdy Bożej i ludzkiej*, Przemówienie do młodzieży akademickiej, Bazylika Św. Piotra, 5 kwietnia 1979, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008h), *Młodzi są wezwani do tworzenia z dorosłymi planu przyszłego społeczeństwa*, spotkanie w Mestre (Włochy) 17 czerwca 1985, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008i), *Nadszedł czas, aby zabłysło wasze światło*, Spotkanie z młodzieżą w „Kiel Center” St. Louis, 26 stycznia 1999, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008j), *Nadzieja – miłość – pokój*, Spotkanie z młodzieżą, Budokan, Tokio 24 lutego 1981, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008k), *Nauczycielu – gdzie mieszkaś? Chodźcie, a zobaczycie” (J. 1, 38-39)*, Orędzie do młodzieży całego świata z okazji XII Światowych Dni Młodzieży, 15 sierpnia 1996, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008l), *Nie lękajcie się – jest z wami Jezus*. Spotkanie z młodzieżą diecezji rzymskiej, 5 kwietnia 2005, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań 2008.
- Jan Paweł II (2008m), *Odnowa świata wymaga poświęceń*, Przemówienie do młodzieży, Douala, Kamerun 13 sierpnia 1985, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008n), *Orędzie do francuskiej młodzieży*, 1 czerwca 1980, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.

- Jan Paweł II (2008o), *Podstawowy problem ludzkiego życia*, Homilia podczas Mszy św. dla młodzieży, Lizbona, 14 maja 1982, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008p), *Przyjmijcie trud wolności*, Przemówienie do młodzieży uniwersyteckiej w Auli Pawła VI, 14 kwietnia 1981, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008r), *Wierzymy w Boga, wielbimy Boga, szukamy Boga*. Spotkanie z młodzieżą muzulmańską w Casablanca, 19 sierpnia 1985, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008s), *Wspólnie realizujcie projekt humanizacji świata*, Przemówienie do młodzieży na Anioł Pański, Florencja, 19 października 1986, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2008t), *Wy jesteście Kościołem, jesteście nim wszyscy*, Spotkanie z młodzieżą w Amersfoort, Holandia, 14 maja 1985, [w:] *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Koźmińska H. (red.), Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, Poznań.
- Jan Paweł II (2015a), *Gratissimam sane*. List Ojca Świętego do rodzin z okazji Roku Rodziny 1994, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/gratissimam.html [data dostępu: 5.02.2015].
- Jan Paweł II (2015b), *Parati semper*. List do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży, 31 marca 1985, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/parati.html [data dostępu: 5.02.2015].
- Kwiatkowska H. (1994), *Ewolucja tożsamości pedagogiki*, IHNOiT, Warszawa.
- Lulek B. (2000), *Rodzina i szkoła wobec rozwoju osobowości dziecka*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Mastalski J. (2012), *Model wychowania w nauczaniu bł. Jana Pawła II*, „*Verbum Vitae*”, n. 21, s. 253–271.
- Melosik Z. (2005), *Młodzież a przemiany kultury współczesnej*, [w:] *Młodzież wobec (nie)gościny przyszłości*, Leppert R., Melosik Z., Wojtasik B. (red.), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław.
- Osiał W. (2011), *Wybrane cechy współczesnej religijności i ich wyzwania dla edukacji religijnej*, [w:] *Wychowanie a wyzwania ponowoczesności*, Osewska E. (red.), Wydawnictwo UKSW, Warszawa.
- Pati L. (2009), *Centralità della persona nell'educazione*, „*La Famiglia*”, nr 248, s. 3.
- Paweł VI (2015), *Gaudium et spes. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, nr 10, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/sobor_II/gaudium_et_spes/wstep.php [data dostępu: 25.01.2015].
- Ratzinger J. (2005), *L'Europa nella crisi delle culture*, Cantagalli, Siena.
- Ruini C. (2015), *Wystąpienie inauguracyjne na IX Forum del Progetto Culturale*, Rzym 27–28 marca 2009, http://www.chiesacattolica.it/ccl_new_v3/allegati/5298/27%20marzo%202009_Prolusione%20IX%20Forum.pdf [data dostępu: 6.02.2015].
- Simonetti P. (2007), *S.O.S. educazione: genitori permissivi e „figli padroni”*, „*Avvenire*”, 16 listopada.

- Stańkowski B. (2014), *Zacznijmy od człowieka. Pedagogika w poszukiwaniu nowych kontekstów dla integracji i rozwoju społeczno-kulturowego*, Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Sztaba M. (2015), *Społeczny wymiar wychowania chrześcijańskiego w nauczaniu Kościoła katolickiego*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/katecheta201105_wychowanie.html# [data dostępu: 5.02.2015].
- Śliwerski B. (2011), *Paradoksy polityki oświatowej w Polsce*, „Studia Edukacyjne”, nr 16, s. 19–39.
- Walczak P. (2007), *Wychowanie jako spotkanie. Józefa Tischnera filozofia człowieka jako źródło inspiracji pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Wojtyła K. (1979), *Elementarz etyczny*, Znak, Kraków.
- Wojtyła K. (1982), *Miłość i odpowiedzialność*, KUL, Lublin.
- Wojtyła K. (1994), *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, KUL, Lublin.
- Wojtyła K. (1969), *Osoba i czyn*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków.
- Wojtyła K. (1992), *Wychowanie do prawdy i wolności*, [w:] *Człowiek drogą Kościoła*, Czajkowska K. (red.), Fundacja Jana Pawła II, Ośrodek Dokumentacji Pontyfikatu, Rzym.
- Wojtyła K. (1976), *Znak, któremu sprzeciwić się będą. Rekolekcje w Watykanie 1976*, Pallottinum, Poznań–Warszawa.
- Wrońska K. (1993), *O możliwości zbudowania teorii wychowania personalistycznego K. Wojtyły*, [w:] *Poza kryzysem tożsamości. W kierunku pedagogiki personalistycznej*, Adamski F. (red.), Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Wysocka E. (2000), *Młodzież a religia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Zajac A. (1998), *Media w kulturze, nauce i oświacie. V Ogólnopolska Konferencja Naukowa*, „Rocznik Pedagogiczny”, nr 21, s. 95.